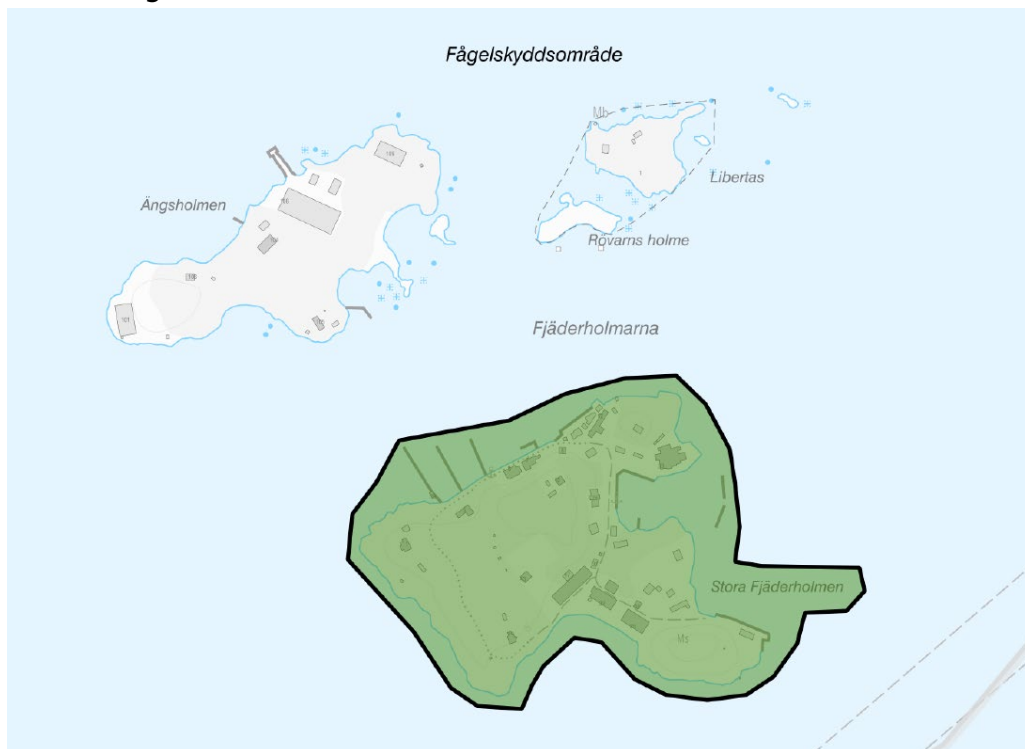
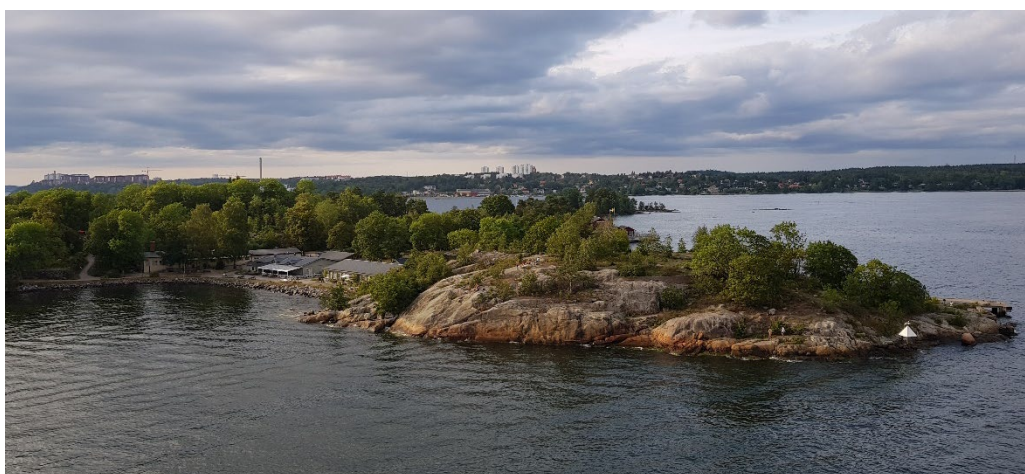

Stora Fjäderholmen

Bakgrund

Fjäderholmarna omfattar Stora Fjäderholmen, Libertas, Ängsholmen och Rövarns holme. Öarna är en del av den Kungliga nationalstadsparken. Ängsholmen och Libertas med Rövarns holme beskrivs i ett eget dokument. Stora Fjäderholmen har främst varit den holme som varit bebodd i äldre tid. Aktiviteten har varit stor på ön och nu är det ett av stadens största besöksmål.

I dag är Stora Fjäderholmen ett populärt besöksmål, inte minst på grund av de många krogarna och restaurangerna och vyerna över Stockholms inlopp. Vy över holmens nordöstra del. Fotograf Jerker Idestam Almqvist.

Namnet Fjäderholmarna syftar antagligen ursprungligen på ”Holmarna på fjärden”, det vill säga ute på Lilla Värtan. Fjäderholmarna omnämns i skrift redan 1381 och ingick då liksom en stor del av Lidingön i Bo Jonsson Grips stora gods massa. På 1500-1700-talet, fram till 1775, ingick holmarna i det Banérska Djursholmsgodset. De har sedan haft skiftande innehavare. 1918 övertog Försvarsmakten ägandet.

Stora Fjäderholmen med dess strategiska läge i Stockholms inlopp har spelat stor roll i Stockholms sjöfartsliv genom tiderna. Åtskilliga krogar fanns på öar och holmar längs stora segelleden in mot Stockholm, frekventerade både av sjöfarare, roddare och fiskare. Åtminstone sedan 1699 och troligen även sedan långt tidigare fanns krog på Stora Fjäderholmen. Vårdshuset som låg på holmens södra del kompletterades under 1700-talet med ytterligare en krog i Sjöstugan på holmens sydöstra udde. Ett varv etablerades på 1800-talet på Stora Fjäderholmen.

År 1849 övertogs ägandet av holmarna av Stockholms stad som hade ett tydligt syfte med förvärvet. Från 1849 fram till 1880-talets slut använde Stockholms stad nämligen Ängsholmen som deponi för stadens latrintömning.

På 1860-talet bodde ett trettiotal bofasta på Fjäderholmarna. År 1892 invigdes Fjäderholmsstationen där karantänssjukhuset placerats på Ängsholmen, i drift till 1919. Fjäderholmsvarvet överflyttades till Libertas 1926 och 1935 blev Libertas fyrplats.

Kroglivet fick ett stort uppsving under en period på 1880-talet när fabrikören mm L. O. Smith fritt kunde sälja billigt brännvin på ön i och med att Stora Fjäderholmen låg utanför stadens gräns. Det rådde brännvinsmonopol i Stockholm och utskänkningen var främst reglerad till Stockholms utskänkingsaktiebolag. L. O Smith startade en brännvinsfabrik på Reimersholme och lyckades till stora delar utkonkurrera utskänkingsaktiebolaget. Ångbåtsturerna avgick från Stockholm varje halvtimme och villiga brännvinskunder fick fri resa.

För Stora Fjäderholmen blev 1890-talet i mångt och mycket en blomstrande tid. Den traditionella sjökrogen gick tillbaka i takt med ångbåtstrafikens utveckling. I stället utvecklades allt mer det borgerliga sällskapslivet med en mer högklassig restaurangkultur, gärna kopplad till stadsbornas sommarliv i skärgården. Redan 1884 hade ett utsiktstorn uppförts, kallat Belvederen. År 1894 byggdes detta om till restaurangpaviljong för 500-600 personer. Samma år uppfördes ett nytt badhus och en kugelbana samma år. På holmen uppfördes under 1890-talet även Gröna villan (i dag kallad Röda villan) samt Gula villan, som kom att gå under namnet Doktorsvillan. År 1905 ombyggdes restaurangpaviljongen till en större anläggning, som fick namnet ”Grand Restaurant Bellevue” och 1910 tillkom en utedansbana. Restaurangen var i bruk till 1940.

En fin anekdot finns kring den stora ek som ligger ungefär mitt på ön och kallas för Jenny Linds Ek. Den berömda sångerskan från 1800-talet sägs ha rott över till Stora

Fjäderholmen för att sitta och läsa eller meditera under eken under några somrar på 1860-talet då hon bodde i Nyckelviken.

En ny epok kom 1918 när Försvarsmakten (marinen) förvärvade Fjäderholmarna. En stor nybyggnadsperiod inleddes 1921 och pågick in på 1930-talet. Flera byggnader för tillverkning och förvaring uppfördes. I norr uppfördes två bostadshus 1922–1923, det ena för tillsynsmannen och det andra för vaktmannen. Verkstäder planerades för 60 anställda i första vändan. På 1940-talet jobbade så många som 150–200 personer där, men flertalet pendlade från Stockholm. Ett litet bostadshus byggdes på 1950-talet i söder. Fjäderholmarna användes bland annat till för ammunitionsförvaring.

Bergrummen i norr härstammar från försvarsepoken. Bland den yngre bebyggelsen i framför allt norr står här och var oftast mer eller mindre ombyggda faluröda små byggnader och längor med ursprung från försvarsindustrin.

Andra världskrigets utbrott 1939 innebar en ny byggnadsfas och fler försvarsrelaterade byggnader tillkom. Ängsholmen inriktades på minhantering. Även flera bergum för förråd för ammunition och minor sprängdes in i Stora Fjäderholmen. Truckgatorna i betong sätter fortfarande stark prägel på holmens norra del. Holmen delades i två hälfter av staket, dels en civil halva, dels en inhägnad militär anläggning. 1940 utfärdades ett landstigningsförbud, som i princip rådde fram till 1976 då Försvarsmakten lämnade holmarna. Ända fram till 1985 disponerade Försvarsmakten vissa utrymmen.

Under försvarsepoken revs eller brändes merparten av de äldre byggnader på Stora Fjäderholmen vilka ansågs överflödiga, det vill säga nästan alla. Exempelvis kan nämnas Vårdshuset från 1700-talet med flyglar och "glaspaviljong" från 1800-talet, Sjöstugan från 1800-talets början, restaurangbyggnaden Bellevue från sent 1800-tal, Doktorsvillan och kägelbanan från 1890-talet med flera. Vaktmannen på Fjäderholmarna grep handgripligen in och förhindrade nedbränningen av Grå stugan (dagens Röda stugan) från 1700-talet.

Kungliga Djurgårdsförvaltningen förvaltar Fjäderholmarna sedan 1982. Stora Fjäderholmen har renoverats och till stor del byggts om för att fungera som en liten knutpunkt för kultur och service. En ny restaurangbyggnad stod färdig 1985. Därefter har det etablerats ett stort antal restauranger, caféer, rökeri, gästhamn, allmogebåtmuseum, hantverkslängor etc. Delvis har ammunitionsfabrikens

byggnader återanvänts. De bostadshus som återstod 1975 finns fortfarande kvar och används som bostadshus även i dag.

Beskrivning av området

Fjäderholmarna ligger ute i Lilla Värtan där fjärden möter Halvkakssundet. Ögruppen omfattar fyra större holmar varav Stora Fjäderholmen är huvudön. Stora Fjäderholmen är en karaktäristisk stor skärgårdsholme. Landskapet är kuperat med några markerade bergskrön och mindre bergsknallar med stråk av flackare partier emellan. Södra delen av holmen är grön och lummig medan norra delen är lite kargare och framför allt mer bebyggd. Delvis är detta mönster en effekt av att Försvarsmaktens verksamhet och anläggningar var mer koncentrerade till norra delen.

Under äldre tiders stora sjöfartsepok var södra delen holmens centrum med hamnplats, Vårdshuset/mangårdsbyggnaden, Sjöstugan och Grå stugan (Röda stugan). Under ångbåtsepoken på 1800-talets senare del byggdes ångbåtsbrygga i norr. På nordöstra udden låg Stora Fjäderholmens båtvarv. Under försvarsepoken utvecklades angöringen i norr med utgångspunkt från ångbåtsbryggan. En militär kaj anlades även på sydöstra udden. I dag är det framför allt den moderniserade hamnen i norr som angörs av den reguljära båttrafiken. I söder finns den gamla hamnplatsen. Ute på den sydöstra udden finns spår av den stora Restaurang Bellevue som revs på 1940-talet.

Stora Fjäderholmen är i dag ett stort besöksmål med flera reguljära båtturer under sommarhalvåret. Restaurangverksamhet med evenemang och konferens pågår året om. Längs holmens stigar och vägar står informationsskyltar som markerar natur- och kulturobjekt av olika slag.

Den upprustning och utveckling som gjorts av Stora Fjäderholmen sedan ca 1985 sätter stark prägel på holmen av i dag. Många nya byggnader har tillkommit för krogar, caféer, hantverksbodas, båtmuseum och service med mera. Vissa av försvarsindustrins 1930- och 1940-talsbyggnader har sparats, blivit ombyggda och integrerats i nya verksamheter. Generellt är det småskalighet och träfasader som präglar de ny- och ombyggnader som skett. Falurött dominerar, särskilt i det mer tätbebyggda stråket innanför hamnbryggan och mot nordost. Ljusgrå panelfasader förekommer i öster.

På holmens norra del står på varsin bergknalle två små faluröda bostadshus från 1922–1923. Längst åt nordost ligger "Verkarns" som var tillsynsmansbostad och har en välbevarad tidstypisk enkel utformning. Det andra byggdes samtidigt som vaktmansbostad och har också en välbevarad exteriör. Vaktmansbostaden har egentligen mer karaktär av en lite äldre stuga från ca 1900.

Norra delen, vy mot tillsynsmansbostaden Verkarns från 1922–1923. Vissa av försvarsindustrins byggnader har återanvänts, men mycket är nytt.

Beskrivning av bebyggelsen

Bland den yngre bebyggelsen i norr och nordost står här och var oftast mer eller mindre ombyggda faluröda små byggnader och längor med ursprung från försvarsindustrin. Exempelvis kan nämnas en liten byggnad numera båtclubbhus nära hamnen, en länga i nordost som lär ha inrymt administration samt byggnader vid allmogebåtmuseet.

Vy från stora bryggan i norr mot dagens bryggeri och rökeri med flera verksamheter. Merparten av nu befintlig bebyggelse har tillkommit från 1985 fram till i dag.

Välbevarade är tre gulputsade före detta verkstadslängor under pulpettak från ca 1935–1945 i "hantverksbyn" i söder. De har i hög grad en ursprunglig exteriör och är en tydlig exponent för försvarsepoken på ön under mellankrigstiden och andra

världskriget. Uppe på berget väster om de gula längorna står den lilla gulputsade enkla 1950-talsvilla som är ett av få tillägg på ön under efterkrigstiden.

Vid de gula fabrikslängorna inleds holmens södra del som har en mer opåverkad karaktär av äldre skärgårdsö kring gamla hamnen, värdshustomten och Röda stugan. Skärgårdsnaturen är mer sammanhållen och de småskaliga landskapsrummen mer gröna och intima, präglade av gångstigar bland små bergknallar och de många inslagen av högvuxna ädellövträd.

Vid gamla hamnen i söder ligger platsen för Vårdshuset, även kallat mangårdsbyggnaden, från 1600–1700-talet. En stor terrassmur samt grundmurar markerar platsen, som även är skyltad. Till vårdshuset hörde även två små flyglar samt ett före detta stall. En större trädgårdsanläggning låg på bergskrönet ovanför hamnen. Vid sjökanten låg Sjöstugan från ca 1800, som också inrymt en krog.

Södra delen är den flerhundraåriga sjöfartsepokens gamla centrum kring hamn och vårdshus. Av mycket stort kulturhistoriskt värde är platsen för vårdshuset, även kallat mangårdsbyggnaden, från 1600–1700-talet, i dag markerat av en stor terrassmur samt välbevarade grundmurar.

Uppe på krönet, strax ovanför vårdshusets hustomt ligger den välbevarade Röda stugan (förr kallad Grå stugan) från 1700-talet. Det är den enda återstående byggnaden från Stora Fjäderholmens äldre sjöfartsepok. Röda stugan var från början bagarstuga och bryggstuga åt Vårdshuset, men blev tidigt bostadshus. Det faluröda panelade lilla timmerhuset har bland annat fyrspröjsade fönster och karaktäristiska korta taksprång. Den utanpåliggande ingången till vindsplanet tillkom tidigt. Ett falurött uthus från 1800-talet hör till Röda stugan.

Uppe på krönet, strax ovanför värdshusets hustomt ligger den välbevarade Röda stugan (förr kallad Grå stugan) från 1700-talet. Röda stugan är av mycket stort kulturhistoriskt värde.

I väster ligger Röda villan, förr kallad Gröna villan, i dag den enda återstående av de byggnader som uppförts på 1890-talet när Stora Fjäderholmen började förknippas med restaurang- och sällskapsliv. Villan som byggdes 1894 har i stort en sen 1800-talskaraktär, men är renoverad i sen tid. Den inrymmer numera café/restaurang.

Sammanfattande värdering

Stora Fjäderholmen utgör en särskilt värdefull kulturmiljö. Stora Fjäderholmen, i har en stark historisk förankring i sjöfarten kring Stockholm genom det strategiska farledsläget i Stockholms inlopp. Kulturmiljön på Stora Fjäderholmen karaktäriseras i stora drag framför allt av tre skeden som satt stark prägel: sjöfartsepoken, försvarsepoken och dagens verksamhet som liten skärgårdsknutpunkt för service och upplevelsebaserade näringar. Försvarsepokens rivningar av äldre bebyggelse och även den efterföljande omvandlingen av den nedlagda försvarsindustrins byggnader medför att kulturmiljöns olika skeenden delvis inte är helt lätta att uppfatta i dag.

Karaktären av skärgårdsmiljö är fortfarande påtaglig. Stora Fjäderholmen har sin utpräglade grundstruktur från äldre tiders sjöfartsepok med framför allt gamla hamnen, grundmurar efter värdshuset från 1600–1700-tal samt den kvarstående Röda stugan från 1700-talet. Röda villan från 1890-talet samt platsen för restaurang Bellevue hör till ångbåtsperioden som avslutar sjöfartsepoken. Till den maritima kulturmiljön hör även i hög grad den närmast omgivande farleden med vrak- och förlisningsplatser som minner om farledens stora sjöhistoriska betydelse. Om 1920–1940-talets försvarsepok minner framför allt truckbanorna, tre bostadshus från 1920-tal och 1950-tal samt kvarstående delar av ammunitionsindustrins byggnader.

Kulturmiljön ingår i område av riksintresse för kulturmiljövården – Stockholms farled och inlopp.

Sedan 1995 ingår Fjäderholmarna i Kungliga nationalstadsparken.

Karaktärsdrag

En kompletterande inventering av bebyggelsen skulle ge förbättrad kunskap om kulturmiljön i stort och ge ett fördjupat underlag för kulturhistorisk värdering och kulturmiljöns karaktärsdrag.

- Stor kuperad bergsholme, södra delens många inslag av ädellövträd.
- Gångstigarnas nätverk.
- Södra delen är sjöfartsepokens gamla centrum kring hamn och värdshus.
- Den mer opåverkade karaktären av äldre skärgårdsö kring gamla hamnen, värdshustomten och Röda stugan.
- ”Jenny Linds ek”
- Platsen för värdshuset, även kallat mangårdsbyggnaden, från 1600–1700-talet med en stor terrassmur samt välbevarade grundmurar
- Spår av trädgårdsanläggning till värdshuset/ mangårdsbyggnaden.
- Röda stugan från 1700-talet, enda återstående byggnaden från Stora Fjäderholmens äldre sjöfartsepok
- Röda villan i sydväst från 1894, den enda återstående byggnaden från 1890-talets sommarnöjeepok
- Militärkaj i sydost från 1940-talet.
- Tre gulputsade före detta verkstadslängor under pulpettak från ca 1935–1945 i ”hantverksbyn”. Ursprunglig exteriör
- 1950-talsvilla ursprunglig enkel exteriör med gulputsad fasad.
- Försvarsepokens byggnader, Verkarns bostadshus och vaktmansbostaden samt övriga träbyggnader samt gjutna truckbanor.
- Sentida bebyggelse fr.o.m. 1980-tal är småskalig med främst faluröd träpanel.

Råd och rekommendationer

Syftet med råd och rekommendationer är att de ska ge inspiration och vägledning kring hur fastighetsägare kan tänka kring förvaltningen av sin fastighet för att de värden som karaktäriserar området ska bevaras. De är också ett stöd vid handläggning av bygglovs- och planärenden för staden. De råd och rekommendationer som ges är inte juridiskt bindande.

Förutom vad som anges i Lidingös kulturmiljöprogram Del 1 gällande vård och underhåll av byggnader ges följande råd:

- Karaktären av äldre skärgårdsö bör bibehållas. Äldre ädellövskog med gångstigar bör underhållas så den inte växer igen.
- Sjöfartsepokens centrum vid hamnen med bland annat värdshus samt Röda stugan från 1700-talet bör underhållas med väl anpassade material och metoder.

- Försvarsepoken och dess byggnader bör underhållas med väl anpassade material och metoder.
- Hantverksbyn och dess byggnader från 1940-talet bör bevaras och underhållas med väl anpassade material och metoder.